

УДК: 159.922.6

**Андрій Юрійович Трофімов,**  
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку,  
**Дар'я Олександрівна Трофімова,**  
кандидат психологічних наук,  
Київський національний університет ім. Т. Шевченка,  
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна

## КРОСКУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ СПОНТАННОСТІ ОСОБИСТОСТІ

*У роботі уточнюються уявлення про зміст поняття спонтанності як властивості особистості, що залежить від її індивідуальних, індивідуально-особистісних та соціально-культурних чинників; конкретизовано особливості взаємозв'язку такої якості людини та інших її особистісних властивостей, а також виявлено залежність своєрідності проявів спонтанності особи від особливостей соціально-культурного контексту її існування.*

**Ключові слова:** спонтанність, креативність, суб'єктивний контроль, кроскультурне дослідження.

Спонтанність є властивістю особистості, що впливає з упевненості в собі і довіри до навколишнього світу. Сутність поняття спонтанності особистості визначається у принципі спонтанної активності та набутті позитивної свободи. Важливість дослідження спонтанності визначається її зв'язком із психічним здоров'ям особистості, а також складовою прояву творчості. Інтеграція до мультикультурного контексту робить кроскультурні дослідження феномену спонтанності особливо актуальними.

Метою статті є розробка концептуальної моделі дослідження спонтанності особистості у віці ранньої дорослості з урахуванням чинників, які можуть на неї впливати, та практичних шляхів її розвитку психологічно-театральними засобами.

Як і багато інших абстрактних понять, поняття спонтанності можна зустріти у філософських працях [1]. Наприклад, Іммануїл Кант розглядав спонтанність розуму як умову знання і уяви [2]. Представники синергетичного підходу у філософії розглядають спонтанність як феномен саморозвитку, який неможливо пояснити з точки зору причини і наслідку, кількості та якості, адже особистість, що володіє спонтанністю, характеризується мінливістю, варіативністю, можливістю забігання вперед у розумінні нового досвіду, а звідси і непередбачуваністю [2, с. 234-240].

В. В. Налімов [4] сутність спонтанності визначає за допомогою системного аналізу проблеми свідомості у світовій філософії. Фундаментальне значення має положення наукової концепції вченого про взаємозв'язок особистісної спонтанності з такими категоріями, як «вільна причинність», свобода, вибір, ймовірність, уява, смислова структура особистості, творчість, розуміння – нерозуміння. За Е. Фроммом [5], спонтанна активність – це не вимушена активність, нав'язана індивіду його ізоляцією і безсиллям; це не активність робота, обумовлена некритичним сприйняттям шаблонів, які нав'язані ззовні.

У психологічній літературі найбільш широкого огляду поняття спонтанності набуло в роботах Якоба

Морено [3]. Його інтерес до цього явища виник і втілювався в наукових працях під час створення першого театру спонтанності. Ось що Я. Морено думає щодо цього: «Спонтанність – це поведінка і почуття, які не регулюються ззовні» [3, с. 14]. Я. Морено безпосередньо пов'язував поняття спонтанності і психічного здоров'я. Відсутність спонтанності для нього означало психічне нездоров'я, тому метою психотерапії ставало «навчання спонтанності». Грунтуючись на цій ідеї Я. Морено, можна стверджувати, що розвиток спонтанності сприяє оздоровленню та зміцненню психічного здоров'я особистості.

Олександр Лоуен, психотерапевт, який розробив концепцію і практику біоенергетики, висловлює ідею про діалектичне поєднання спонтанності і самоконтролю [6]. На його думку, самоконтроль і самовладання вказують на те, що особистість перебуває в контакті зі своїми почуттями і може ними керувати, тобто вона вільно обирає характер і напрям своїх рухів, а не знаходиться під обмеженнями внутрішніх затискачів, заборон і напружень – в цьому випадку поведінка такого індивіда буде реакцією на його напруги. О. Лоуен вивів із цього твердження правило: «чим вільніше стає людина у своїх рухах, тим більшого самоконтролю вона досягає» [6, с. 75]. Це ж правило можна перенести і на уявлення про спонтанність у повсякденному житті: чим більш спонтанна особистість, тим більше самоконтролю вона проявляє, отже, тим більш усвідомленим та насиченим є її життя.

В дослідженні взяли участь 205 осіб віком від 18 до 40 років, серед них 125 осіб, які проживають в Україні, та 80 осіб, які живуть та навчаються за кордоном. Усі учасники на момент проведення дослідження навчалися у вищих навчальних закладах на різних факультетах чи вже мали повну вищу освіту. Група українських досліджуваних складалася з 82 жінок та 43 чоловіків. Група іноземних досліджуваних складалася з 52 жінок та 28 чоловіків. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Київського національного університету імені Тараса Шев-

ченка, Київського політехнічного інституту, Угорського університету м. Печ (University of Pécs) з використанням бланкового та інтернет-опитування. На формуальному етапі було залучено 18 осіб, в яких було виявлено низький рівень спонтанності.

Для дослідження впливу на спонтанність соціокультурного досвіду особистості залучалися представники інших спільнот віком 18-39 років. Вибірка іноземних досліджуваних була поділена на 4 групи: країни Європи, країни Азії та Африки, країни СНД та інші країни світу (всього 80 осіб).

Для вирішення завдань констатуючого етапу дослідження нами було проведено аналіз психодіагностичного інструментарію з метою вибору того, який найбільш повно та глибоко дозволяє дослідити ті явища та процеси, які ми вивчаємо, що в результаті призвело до створення комплексу психодіагностичних методик, які відповідають компонентам побудованої теоретичної моделі.

Методики діагностики: самоактуалізації особистості (А. Лазукін; шкали: спонтанності, автономності,

креативності, гнучкості у спілкуванні); діагностика рівня суб'єктивного контролю (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина, С. А. Голинкіної, А. М. Еткінда); толерантності до невизначеності (Д. Маклейн; Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance-I, чи MSTAT-I в адаптації Е. Г. Луковицької); дослідження вольової саморегуляції (А. В. Зверьков, Є. В. Ейдман); Personal Attitude Scale-II (А. Келлар); *методи математично-статистичної обробки даних*: знаходження середніх величин, кореляційний, факторний, дискримінантний, регресійний аналізи, Т-критерій Уїлкоксона.

Було виокремлено 3 фактори, власні значення яких більше 1 та які загалом пояснюють 64% вихідної інформації за вибіркою, що є достатнім показником, на який можна спиратися під час інтерпретації результатів. Три фактори є приблизно однаковими за рівнем значущості, у відсотковому значенні поясненої дисперсії перший фактор пояснює більшу частину вихідної інформації порівняно із третім фактором. Так, 1-й фактор пояснює 24,3%, 2-й фактор – 21,4%, а 3-й фактор – 18,2%.

Таблиця 1.

**Навантаження факторів**

Назва параметру	Компонента		
	1	2	3
Толерантність до невизначеності	,500*		
Загальна інтернальність	,911*		
Інтернальність у сфері досягнень	,848*		
Інтернальність у сфері невдач	,677*		
Інтернальність у сімейних стосунках			-,584*
Інтернальність у сфері виробничих стосунків	,726*		
Інтернальність у сфері міжособових стосунків	,647*		
Інтернальність стосовно здоров'я і хвороб			,607*
Вольова саморегуляція	,627*		
Креативність	,632*	,419*	
Автономність	,588*	,582*	
Спонтанність	,678*	,528*	
Гнучкість у спілкуванні		,445*	,622*

Фактор №1 (24,3% поясненої дисперсії) включає такі змінні: «толерантність до невизначеності», «загальна інтернальність», «інтернальність у сфері досягнень», «інтернальність у сфері невдач», «інтернальність у сфері виробничих стосунків», «інтернальність у сфері міжособових стосунків», «вольова саморегуляція», «креативність», «автономність» та «спонтанність». Цей фактор включає в себе досліджувані властивості особистості, до яких ще додалися соціально значущі аспекти: взаємодія із соціумом та оточуючими людьми, направленість на успіх та досягнення у

професійній сфері. Отже, цей фактор може мати назву «Компоненти особистісної свободи».

Фактор №2 (21,4% поясненої дисперсії) включає такі змінні: «креативність», «автономність», «спонтанність» та «гнучкість у спілкуванні». Поєднання цих змінних може бути пов'язане з тим, що всі вони є показниками шкал однієї методики, яка досліджує самоактуалізацію особистості, а також може вказувати на ознаки творчої особистості. Отже, цей фактор може отримати назву «Ознаки творчої особистості».

До фактору №3 (18,2% поясненої дисперсії) входять такі змінні: «інтернальність у сфері сімейних

стосунків» (зі зворотною кореляцією), «інтернальність у сфері здоров'я», «інтернальність у сфері хвороб» і «гнучкість у спілкуванні». Цей фактор може стосуватися відносин у родині, ставлення до стану здоров'я (як свого, так і родичів), а також уміння розуміти та підбирати правильні слова під час спілкування із членами родини. Отже, цей фактор має назву «Ознаки родинного спілкування».

Також було проведено аналіз розподілу середніх значень трьох виокремлених факторів серед українців та іноземців за допомогою t-критерію Стьюдента. Отримані результати вказали на те, що статистично достовірні відмінності середніх показників між українцями та іноземцями проявляються лише відносно другого фактору «Ознаки творчої особистості» ( $p < 0,05$ ), в той час як для першого та третього фактору відмінності середніх значень не є достовірно значущими ( $p > 0,05$ ). Ці результати свідчать про те, що різниця прояву фактору, який отримав назву «Компоненти особистісної свободи», не має великого значення для представників української спільноти чи інших соціокультурних спільнот та зрівнює соціокультурні відмінності в контексті особливостей цього фактору.

Проте, відмінності у факторі «Ознаки творчої особистості» серед українців та іноземців вказують на те, що для нього приналежність людини до певної соціокультурної спільноти має значення, а саме: представники інших соціокультурних спільнот мають вищі середні значення за цим фактором, ніж представники України ( $p < 0,05$ ). Це може вказувати на те, що люди за кордоном почуваються більш творчими та мають міцніший зв'язок зі своїми творчими здібностями, ніж українці.

Отже, в результаті проведеного факторного аналізу було виокремлено три фактори, кожний з яких отримав свою назву в залежності від змінних, які до нього входили. Перший фактор має назву «Компоненти особистісної свободи», тому що до нього входять усі досліджувані показники, які разом утворюють комплекс детермінант особистісної свободи: толерантність до невизначеності, загальна інтернальність,

вольова саморегуляція, креативність, автономність та спонтанність. Результати факторного аналізу є важливими в контексті дослідження особливостей розвитку спонтанності особистості, адже вони дозволяють зрозуміти, до якого фактору входить спонтанність та який внесок вона до нього привносить. Це дозволяє побачити спонтанність в «активній» взаємодії з іншими особистісними властивостями та встановити, що може утворитися в результаті такої взаємодії – компоненти особистісної свободи та ознаки творчої особистості.

Було проведено порівняльний аналіз розподілу досліджуваних показників за групами соціокультурних спільнот.

До представників групи соціокультурних спільнот країн Європи увійшло 40 досліджуваних, до представників групи соціокультурних спільнот країн Азії та Африки – 22, до представників групи соціокультурних спільнот країн СНД – 10, а до групи інших соціокультурних спільнот світу – 8 досліджуваних.

Вище було наведено результати розподілу показників спонтанності, зараз розглянемо розподіл середніх показників толерантності до невизначеності та локусу контролю.

Як видно з рисунку 1, найвищі показники толерантності до невизначеності у представників з соціокультурних спільнот країн СНД, а найнижчі – у представників інших соціокультурних спільнот світу, в той час як показники толерантності до невизначеності майже однакові у представників соціокультурних спільнот країн Європи, Азії та Африки. Перше може вказувати на те, що люди на пострадянському просторі більшою мірою звикли пристосовуватися до обставин, що постійно змінюються. Це може пояснюватися історичними обставинами. А найменші показники толерантності до невизначеності серед представників далеких країн світу можуть свідчити про те, що люди з таких далеких куточків планети, як Південна Америка та Австралія не відносяться терпляче до зміни оточення. Це може бути пов'язано з особливостями менталітету або особливостями устрою життя в цих країнах.

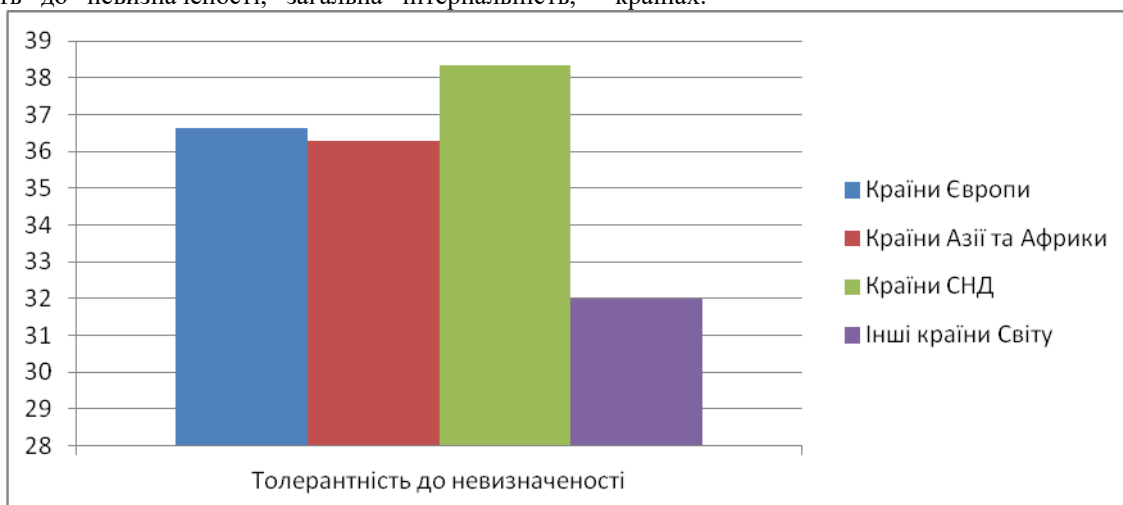


Рис. 1. Рівень толерантності до невизначеності серед груп соціокультурних спільнот

У гістограмі 2 зображено розподіли за середніми показниками локусу контролю у відповідності до груп соціокультурних спільнот.

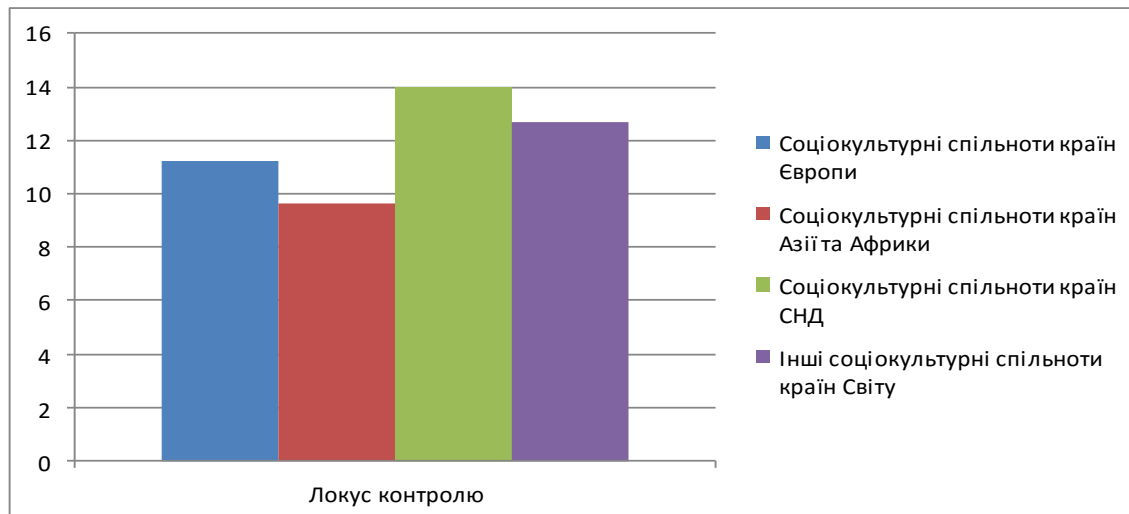


Рис. 2. Рівень локусу контролю серед груп соціокультурних спільнот

Із гістограми 2 видно, що найвищі показники за локусом контролю мають представники групи соціокультурних спільнот країн СНД, а найнижчі – представники країн Азії та Африки. Найвищі показники за локусом контролю у представників групи соціокультурних спільнот країн СНД можуть пояснюватись тим, що громадянам цих країн необхідно розраховувати самим на себе і вони не дуже вірять в те, що допомога або причина подій в їхньому житті може бути зовнішньою. Таке ставлення може виникнути через неідеальні умови життя та послаблення ролі релігії, на протипагу країнам Азії та Африки, де також умови життя бажають бути кращими, однак значення та важливість релігії не можна недооцінити. Це пояснює і найнижчі показники локусу контролю серед представників цих країн.

Отже, після проведеного порівняльного аналізу середніх показників дослідження серед груп соціокультурних спільнот країн Європи, Азії та Африки, СНД та інших країн світу було виявлено, що середні показники толерантності до невизначеності є найвищими у представників соціокультурних спільнот країн СНД, а найнижчими – у представників інших соціокультурних спільнот світу, в той час як показники толерантності до невизначеності майже рівні у представників соціокультурних спільнот країн Європи, Азії та Африки; найвищі показники за локусом контролю – у представників групи соціокультурних спільнот країн СНД, а найнижчі – у представників країн Азії та Африки.

Для більш широкого розуміння особливостей двох вибірок – української та іноземної спільнот –

нами був проведений порівняльний аналіз результатів двох досліджень, під час якого були зіставлені показники за статтю та віком. Зіставлялися показники толерантності до невизначеності та локусу контролю.

В результаті порівняння середніх показників за статтю у досліджуваних з України та інших соціокультурних спільнот ми отримали дані, з яких видно, що українські чоловіки більш толерантні до невизначеності, ніж жінки та чоловіки з інших соціокультурних спільнот, порівняно з їхніми жінками. Цікавим спостереженням є те, що серед українців рівень локусу контролю майже не відрізняється за статтю, в той час як серед іноземців вищий рівень локусу контролю належить жінкам.

Було проведено порівняльний аналіз показників відносно віку у двох досліджуваних групах. Для більш наочної демонстрації зіставимо дві гістограми розподілу середніх показників толерантності до невизначеності серед вікових груп двох досліджуваних вибірок.

Із рисунку 3 видно, що і у представників України, і у представників інших соціокультурних спільнот найвищі показники толерантності до невизначеності належать до вікової групи 30-39 років, а найменші – до найменшої вікової групи 18-22 роки. Це може говорити про те, що рівень розвитку толерантності до невизначеності збільшується із віком, незалежно від приналежності до соціокультурної спільноти – це загальнолюдська властивість.

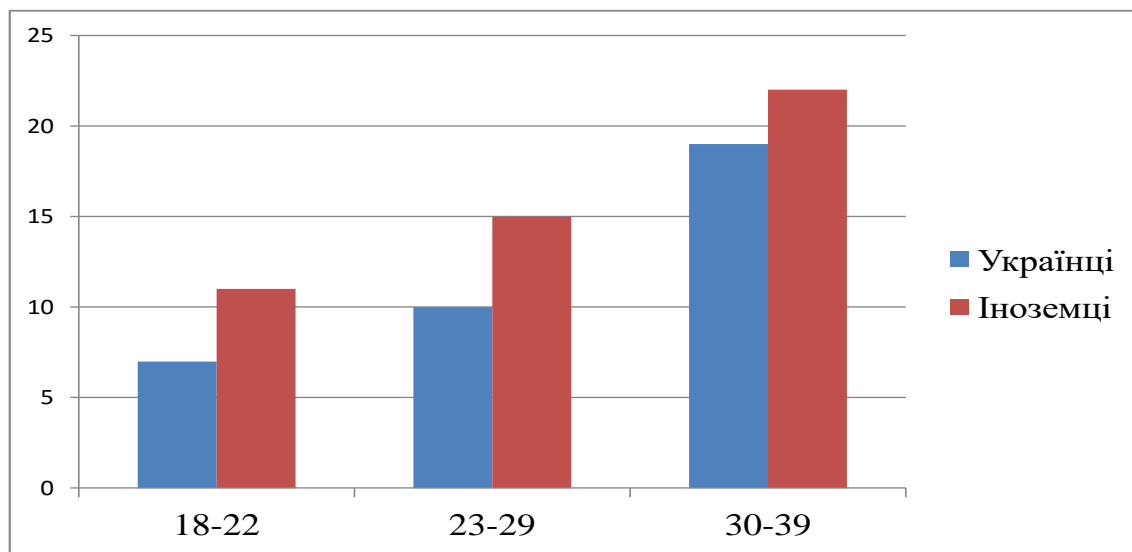


Рис. 3. Рівень толерантності до невизначеності серед вікових груп двох досліджуваних вибірок.

Отже, віковий фактор є більш потужним у контексті особливостей розвитку спонтанності у порівнянні із соціокультурним фактором. До особливостей розвитку спонтанності відноситься тенденція залежності спонтанності від соціокультурного середовища в гендерному аспекті. Тобто походження особистості буде впливати на рівень її спонтанності з урахуванням її статі.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Дорофеев Д. Ю. Бог и свобода, гуманизм и вера: Эразм Роттердамский и Мартин Лютер о воле и предопределении / Д. Ю. Дорофеев, М. Р. Зобова, С. А. Чернов // Вестн. Гуманитар. факультета С.-Петербур. гос. ун-та телекоммуникаций. – 2005. – № 2. – С. 234-259.
2. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. – СПб.: Наука, 1995. – 291 с.
3. Морено Я. Театр спонтанности / Я. Морено / Пер. с англ. С. Инкин; под ред. В. В. Макарова,

#### REFERENCES

1. Dorofeev, D. Yu. (2005). Bog i svoboda, gumanizm i vera: Erasmus of Rotterdam and Martin Luther about free will and predestination]. *Vestn. Gumanitar. fakulteta S.-Peterb. gos. un-ta telekommunikatsiy – Bulletin of the faculty of Humanities St. Petersburg state University of telecommunications*, 2, 234-259 [in Russian].
2. Kant, I. (1995). *Kritika prakticheskogo razuma [Critique of practical mindset]*. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].

Особливості середовища, в якому зростала та виховувалася особистість, мають значення та впливають на рівень її спонтанності, проте своєї кульмінації спонтанність набуває у віці 23-29 років, який є однаковим для представників різних країн світу та культур.

- Б. И. Хасана. – Красноярск: Ф. Ментал. здоровья, 1993. – 125 с.
4. Налимов В. В. Спонтанность сознания / В. В. Налимов. – М. – 1989. – 289 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2009. – 288 с.
6. Lowen A. *Pleasure: A Creative Approach to Life* / A. Lowen. – The Alexander Lowen Foundation, 2013. – 273 p.

3. Moreno, Ya. (1993). *Teatr spontannosti [Theatre of spontaneity]*. Krasnoyarsk: F. Mental. Zdorovya [in Russian].
4. Nalimov, V. V. (1989). *Spontannost soznaniya [The spontaneity of consciousness]*. Moscow [in Russian].
5. Fromm, E. (2009). *Begstvo ot svobody [Escape from freedom]*. Moscow: AST [in Russian].
6. Lowen, A. (2013). *Pleasure: A Creative Approach to Life*. The Alexander Lowen Foundation [in English].

*Андрей Юрьевич Трофимов,*  
кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии развития,  
*Дарья Александровна Трофимова,*  
кандидат психологических наук,  
Киевский национальный университет им. Т. Шевченко,  
ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина

### **КРОССКУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ СТАНОВЛЕНИЯ СПОНТАННОСТИ ЛИЧНОСТИ**

В работе уточняются представления о содержании понятия спонтанности как свойства личности, которое зависит от ее индивидуальных, индивидуально-личностных и социально-культурных факторов; конкретизированы особенности взаимосвязи такого качества человека и других его личностных свойств, а также выявлена зависимость своеобразия проявлений спонтанности лица от особенностей социально-культурного контекста ее существования. Интеграция в мультикультурный контекст делает кросскультурные исследования феномена спонтанности особенно актуальными. Цель статьи – разработка концептуальной модели исследования спонтанности личности в возрасте ранней взрослости с учетом факторов, которые могут на нее влиять. В исследовании выявлено, что между всеми исследуемыми личностными свойствами существует значимая корреляционная связь с спонтанностью. На показатель спонтанности в наибольшей степени влияют показатели креативности, автономности и толерантности к неопределенности. Возрастной фактор является более мощным в контексте особенностей развития спонтанности по сравнению с социокультурным. Особенности среды, в которой росла и воспитывалась личность, имеют значение и влияют на уровень ее спонтанности, однако своей кульминации спонтанность достигает в возрасте 23-29 лет, который является одинаковым для представителей разных стран мира и культур. Выделены три фактора, каждый из которых получил свое название в зависимости от переменных, которые в него входили. Первый фактор называется «Компоненты личностной свободы», второй – «Признаки личности» и третий – «Признаки семейного общения». Результаты факторного анализа важны в контексте исследования особенностей развития спонтанности личности, ведь они позволяют понять, к какому фактору входит спонтанность, и какой вклад она к нему привносит. Это позволяет увидеть спонтанность в «активном» взаимодействии с другими личностными свойствами и установить, что может образоваться в результате такого взаимодействия: компоненты личностной свободы и признаки личности.

**Ключевые слова:** спонтанность, креативность, субъективный контроль, кросскультурное исследование.

*Andrii Trofimov,*  
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,  
Department of Developmental Psychology,  
*Daria Trofimova,*  
PhD (Candidate of Psychological Sciences),  
Taras Shevchenko National University of Kyiv,  
60, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine

### **CROSS-CULTURAL STUDY OF PERSONALITY'S SPONTANEITY DEVELOPMENT**

The article deals with the conceptual model of personality's spontaneity development research considering the age of early adulthood and factors that may affect it. There is a significant correlation between spontaneity and all studied personal properties (such as tolerance for uncertainty, general internality, achievements internality, failure internality, family relations internality, occupational internality, interpersonal internality, health internality, self-regulation, creativity, autonomy, spontaneity, communication flexibility). Creativity, autonomy, and tolerance for uncertainty have the greatest impact on spontaneity index. The age factor is more powerful in the context of developmental features of spontaneity compared to the socio-cultural one. Features of the environment, in which a person grew, are important and affect the level of her/his spontaneity, however spontaneity acquires its climax at the age of 23-29, which is the same for different countries and cultures. The following three factors, according to the variables, have been distinguished: "Components of personal freedom", "Signs of creative personality" and "Signs of family communication". The results of the factor analysis are important for studying the peculiarities of personality's spontaneity development, as they provide the opportunity to see, which factor the spontaneity is involved into and what kind of the contribution it brings to it. This makes it possible to consider spontaneity in the "active cooperation" with other personal properties and find out that personal freedom and signs of a creative personality can be formed as a result of this interaction.

**Keywords:** spontaneity, creativity, subjective control, cross-cultural research.

*Подано до редакції 01.09.2016*